

MORFOLOGIYA HAQIDA MA'LUMOT

Surxondaryo viloyati. Termiz shahri.

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Shoymardonova Fotima

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada o'zbek tilining morfologiyasi haqida fujr va mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Tilshunoslik, morfologiya, grammatika, ma'no, so'z turkumi, kategoriya.*

O'zbek tilshunosligining hozirgi davrda qo'lga kiritayotgan katta yutuqlari bilan birga, hali ilmiy tadqiq etilmagan ko'pgina sohalar ham mavjud. Jumladan, morfonologiya, stilistika, til matnshunosligi kabi sohalar hanuz yetarli o'rganilmay kelinmoqda.

“Morfologiya (grekcha: morfe—shakl va lagos ~ so'z, ta'limot) so'zninggrammatikshakllari haqidagi ta'limotdir Tilning ushbu sathida so'z!arning lug'aviy va Grammatik ma'nolarig ako'ra turkumlarga bo'linishi va grammatik kategoriyalari, so'zlarning grammatik shakllari, ularnihosil qiluvchi vositalar o'rganiladi “.

Morfologiyaning asosiy o'rganish ob'ektlari:

- So'z turkumlari: Narsani bildiruvchi (ot, fe'l, sifat), belgi bildiruvchi (sifat, ravish) va boshqa so'zlar.

- Grammatik ma'nolar: Son, jins, egalik, kelishik, zamon kabi ma'nolar.

- Morfemalar: So'zning ma'no tashuvchi eng kichik qismlari (o'zak, qo'shimchalar, shaxs-son qo'shimchalari).

- So'z yasash va o'zgartish: Qo'shimchalar qo'shish orqali so'z yasash (yangi so'z) va so'zni o'zgartirish (masalan, kelishik qo'shimchalarini qo'shish).

Morfologiya so'zlarning qanday yasalishini, qanday qilib bir shakldan boshqa shaklga o'tishini tushunishga yordam beradi, bu esa tilning to'g'ri va boy ishlatilishi uchun muhimdir. Masalan, "keldi" fe'lini "kelmoq" fe'lidan qanday qilib yasalganini, uning zamon va shaxsini morfologiya orqali bilamiz.

Morfologiya grammatikaning bir qismi bo'lib, so'z turkumlari nazariyasi haqidagi ta'limdir. So'zlarni so'z turkumlariga ajratish nazariyasining prinsiplari quyidagilar:

- 1) So'z turkumlarining kategorial belgilari;
- 2) So'zlarni turkumlarga ajratish prinsiplari;
- 3) Turli tillarda so'z turkumlari;

So'z turkumlarining morfolgik belgisi deganda, so'zlarga xos bo'lgan grammatik kategoriyalar, mazkur so'zlarga xos forma yasovchi, so'z uzgartuvchi affiksial morfemalar tushuniladi. So'z turkumlarinig kategorial belgilari barcha so'z turkumlariga bir xil namoyon bo'lmaydi. So'z turkumlari nazariyasining ikkinchi prinsipi bo'lgan so'zlarni so'z turkumlariga ajratish prinsipiga asosan so'z turkumlari dastlab ikki katta gruppaga bo'linadi: mustaqil so'zlar va yordamchi so'zlar. Mustaqil so'zlar ma'lum tushuncha ifoda qilib, biror predmet,

belgi, xarakter nomini ataydi, gapda biror gap bo'lagi bo'lib keladi. Yordamchi so'zlar tushuncha ifoda etmaydi, ular faqat grammatik ma'no ifoda qiladi va gapda so'zlarning o'zaro munosabatini o'rnatishga xizmat qiladi. Bularning ba'zilari so'zlarning analitik formasini hosil qiladi. Demak, mustaqil va yordamchi so'zlarning asosiy farqi ularning funksional grammatik belgilaridir. Yordamchi so'zlar funksional grammatik jihatdan morfemalarga yaqin turadi.

Morfologiyani o'qitish metodikasi so'z tarkibi va ularning shakllarini o'rganish bilan talabalarni tanishtirishni o'z ichiga oladi. Bu ularning til tarkibi va tahlili haqidagi tushunchalarini oshirishga qaratilgan. Morfologiyani o'rganish o'quvchining mustaqil va ijodiy tafakkur doirasini kengaytiradi, so'zning turli shakllarini o'rganish va yangi so'z hosil qilish, ularni o'zaro qiyoslash va tanlash, tanlab olingan so'zni gap tarkibida hamda bog'lanishli nutqda o'rinli ishlatish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Morfologiyani o'qitishda tizimli yondashuvni ta'minlab, o'qituvchilar o'quvchilarni turli strategiyalar va mashqlar orqali yo'naltiradilar. Bu ularga naqshlarni aniqlash, so'z ildizlarini tahlil qilish va o'z bilimlarini tildan foydalanishda qo'llash imkonini beradi. O'quvchilarni morfologiyani o'qitish bilan tanishtirish lug'at boyligi, imlo va tilni tushunish qobiliyatini oshirishga zamin yaratadi. Bu ularni murakkab so'zlarni samarali dekodlash va talqin qilish ko'nikmalari bilan jihozlaydi.

Morfologiyani o'qitish o'zining murakkabligi va mavhumligi tufayli o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. O'qituvchilar talabalar uchun tushunchalarni soddalashtirish uchun qiziqarli usullarni topishlari kerak. Ko'rgazmali qurollar va interfaol tadbirlar morfologik qoidalar va naqshlarni tushunishni kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar turli xil texnikalarni qo'llashlari kerak. Bundan tashqari, lingvistik tadqiqotlardagi yutuqlardan xabardor bo'lish morfologiyani samarali o'rgatish va talabalarga har tomonlama o'rganish tajribasini taqdim etish uchun juda muhimdir. O'quvchilarni so'z tuzilishi va shakllanishini tushunishga jalb qilishga qaratilgan innovatsion strategiyalarni ham shu soha o'z ichiga oladi. Amaliy mashg'ulotlar, ko'rgazmali qurollar va interfaol mashqlarni o'z ichiga o'rgatish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning morfologik tushunchalarni tushunishlari va esda qolishlarini kuchaytiradilar. Ushbu innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning morfologiyani o'rganishga qiziqishi va malakasini oshiruvchi dinamik o'quv muhitini yaratishga yordam beradi. So'z turkumlarini o'rgatishda to'g'ri baholash usullari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Baholashning turli usullarini o'z ichiga olgan holda, o'qituvchilar o'quvchilarning morfologik tushunchalarni o'zlashtirganliklarini va muvaffaqiyatlarini samarali baholashlari mumkin. Umumiy baholash usullaridan biri o'quvchilarning turli morfologik shakllar va tuzilmalar haqidagi bilimlarini baholash uchun viktorina va testlardan foydalanishdir. Bu talabalar qo'shimcha yordamga muhtoj bo'lishi mumkin bo'lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi va o'qituvchilarga o'z yo'riqnomalarini mos ravishda moslashtirishga imkon beradi. Bundan tashqari, amaliy mashg'ulotlar va loyihalar morfologiyani o'qitish uchun baholash vositalari sifatida ham foydalanish mumkin. O'quvchilarni morfologik tahlil bilan

bog'liq amaliy topshiriqlarga jalb qilish orqali o'qituvchilar faol o'rganishga yordam beradi va o'quvchilarning mavzu bo'yicha tushunchalarini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. K.Qosimova, S.Matjonov Ona tili o'qitish metodikasi – T: Toshkent «NOSIR»nashriyoti2009
2. B. To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova. O'zbek tili o'qitish metodikasi. O'zbekiston Yozuvchilari uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. Toshkent – 2006. 86-bet
3. Z.Xolmonova, T.Yusupova. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. “Navoiy universiteti” nashriyot-matbaa uyi. Toshkent-2019 205-bet
4. Tojiyev O. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston, 2020